

A Váradi Szekvencionále¹

A középkori váradi székesegyház hajdani, a morva származású Filipecz János püspöksége alatt 1477 és 1490 között készült, de legalábbis ebben az időszakban püspöki kezdeményezésre megrendelt kódexsorozatából mára egyedül a Váradi („Zalka”) Antifonále áll, jóllehet maga is egyfajta hatalmas töredékként, a különböző tudományterületek felől közelítő kutatók rendelkezésére.² A győri Egyházmegyei Könyvtárban őrzött monumentális méretű és kivitelű, gazdagon illuminált zsolozsmakódex³ testvérkódexei, a mise énekanyagát tartalmazó, hasonlóan pazar kiállítású graduále és szekvencionále ezzel szemben túlnyomórészt csupán másodlagos híradásokban jelennek meg; meglétükről korabeli följegyzésekből, illetve a váradi székesegyház kincseit, kincsmaradványait a 16–17. század folyamán többször is jegyzékbe foglaló inventáriumokból szerezhetünk tudomást.⁴ A kódexek énekanyagába, azaz a zenetörténeti kutatás számára leginkább érdekes liturgikus tartalmába és dallamkészletébe azonban mindössze néhány igen csekély számú töredék enged valamelyest betekintést.

Bár a közelmúltban mind itthon, az MTA OSzK Res Libraria Hungariae kutatócsoporton belül működő Fragmenta Codicum műhely,⁵ mind külföldön, a Szlovák Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének munkatársa, Eva Veselovská által kezdeményezett forrásfeltáró munkák során eddig ismeretlen töredékek kerültek elő nemcsak az Antifonáléból, de a Váradi Graduáléból is,⁶ az utóbbi, biztosan azonosított fragmentumainak száma még így is nagyon alacsony.⁷

¹ A tanulmány az OTKA támogatásával, az NK 104426 számú pályázat keretében készült.

² Forráskatalógusában Szendrei Janka a kódexsorozat keletkezési idejét Filipecz János váradi püspökként eltöltött hivatali éveit alapján határozta meg. Ezt a zenetudományi irodalomban azóta is elfogadott datálást azonban valamelyest módosíthatja a Zalka Antifonále művészettörténeti elemzése, mely a kódex készülő kritikai kiadásában kap helyet. Vö. Szendrei Janka, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, Műhelytanulmányok a Magyar Zenetörténethez 1 (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1981), 40.

³ Győr, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Mss. A 2 (korábban: Nagyszemináriumi Könyvtár, jelzet nélkül).

⁴ Bár egyetlen olyan dokumentumról sincs tudomásunk, amely a szóban forgó váradi kódexeket egyértelműen azonosítaná, több olyan 16. századi, ill. az erdélyi szekularizációt követően készült inventárium is fennmaradt, amely általánosságban említést tesz a középkori váradi székesegyház liturgikus könyvkészletéről. Vö. Bunyitay Vince, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig I–III* (Nagyvárad, 1883–1884), III/10, 76–102; uő, *A váradi püspökség története IV. A váradi püspökség a száműzetés s az újraalapítás korában (1566–1780)*. Sajtó alá rendezte, kiegészítette és jegyzetekkel ellátta Málnási Ödön (Debrecen, 1935), 17, 50; Mikó Árpád–Molnár Antal, *A váradi középkori székesegyház kincstárának inventáriuma (1557)*. Művészettörténeti Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat folyóirata, 52. évf. 3–4. sz. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003), 303–318. Az inventáriumok legújabb összefoglalását, illetve a Bornemissza Gergely püspök hagyatékában maradt liturgikus klenódiumok 1588-ban Kassán készült, könyveket mindazonáltal nem említő jegyzékeinek ismertetését lásd Mikó Árpád, *A középkori váradi székesegyház gyöngyhímzéses paramentumai és ezüsttárgyai Bornemissza Gergely püspök hagyatékában (Kassa, 1588)*. Művészettörténeti Értesítő. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat folyóirata 60. évf. 2. sz. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2011), 285–292.

⁵ Köszönöm a Fragmenta Codicum munkatársának, Lauf Juditnak, hogy fölhívta figyelmemet a váradi kódexsorozat néhány újonnan feltárt töredékére, és rendelkezésemre bocsátotta a töredékekről készített jegyzeteit.

⁶ Eva Veselovská, *Mittelalterliche liturgische Kodizes mit Notation in den Archivbeständen von Bratislava II* (Institut für Musikwissenschaft der Slowakischen Akademie der Wissenschaften: Bratislava, 2006), nr. 76, 88, 115; uő, *Catalogus fragmentorum cum notis musicis medii aevi e civitatibus Modra et Sanctus Georgius I* (Institut für Musikwissenschaft der Slowakischen Akademie der Wissenschaften: Bratislava, 2008), nr. 7, 10, 26–29, 33, 34, 54, 55, 60–63; Czagány Zsuzsa, „Certamen magnum. A Zalka antifonále két töredéke”, *Magyar Egyházzene XVIII* (2010/2011), 349–352; uő, „Töredék, kódex, rítus, hagyomány. A Zalka Antifonále győri és modori töredékeinek tanúsága”, in *Zenetudományi Dolgozatok 2011*, szerk. Kiss Gábor (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2012), 123–141.

A Váradi Graduále és Szekvencionále fennmaradt töredékei különösen értékesek számunkra, hiszen egyetlen forrása a váradi székesegyház középkori miseliturgiájának. A kevés fragmentum alapján persze nem alkothatunk képet e miselurgia összetételéről, dallamkészletének természetéről. Valamelyest fogódzót nyújthatnak ehhez a rendelkezésünkre álló zsolozsmakódexek, a két váradi breviárium⁸ és a csonka Zalka Antifonále. Az ezekből leszűrt kutatási tapasztalatokból kiindulva feltételezhetjük, hogy a váradi miseanyag a központi esztergomi forrásokkal rokon, a liturgia bizonyos pontjain azonban azoktól elváló, önálló megoldásokkal élt. Mivel a mise törzsanyagát tartalmazó zenei kódex, a graduále nem áll rendelkezésünkre, e túl általános feltételezésünket nem igazolhatjuk a teljes anyagban elmélyedve szerzett érvekkel. Föl kell adnunk a Dobszay-iskola egyik fontos alapelvét, mely szerint egy-egy mise- vagy zsolozsmahagyomány jellegzetes vonásait, szignifikáns elemeit csak a hozzájuk tartozó források teljes énekkészletének átfogó ismerete és összehasonlító vizsgálata után szabad megállapítani, nem pedig szűrőpróbaszerűen kiválasztott adatok tanulságait emelni általános érvényre. A váradi misekódexek esetében mégis be kell érünk a szűrőpróbaszerűen kiválasztott adatok, azaz a töredékeken véletlenszerűen fennmaradt tételek kiragadásával. Ráadásul e töredékek a mise azon műfaját – a *szekvenciát* – képviselik a legnagyobb számban, amely természeténél fogva jóval kevésbé alkalmas egy-egy hagyomány jellemzésére, vagy hagyományok összehasonlítására, mint a gregorián törzskészlet. Alkalmas viszont másra: árulkodhat arról, hogy a befogadó liturgikus énekanyagot mely irányokból érték a külső hatások, milyen körből történt a válogatás, s bár a fel-felbukkanó tételek nem feltétlenül tanúskodnak hosszantartó és mélyen meggyökerezett művelődéstörténeti kapcsolatokról, érdekes, sokszínű és sokféle pillanatfelvételei lehetnek adott időszakok, intézmények, személyek kölcsönhatásának.

Az egykor kétkötetes antifonále és a feltehetően ugyancsak kétkötetes graduále mellett valószínű, hogy a szekvencionále önálló kötetként foglalt helyet a váradi Filipecz-kódexek reprezentatív sorában.⁹ Mérlegelve a kódex rekonstruálható méreteit és rendeltetését, a benne lejegyzett szekvenciák száma 70-80 körül mozoghatott. Ebből a hatalmas anyagból a közelmúltig mindössze négy szekvencia töredékét ismertük. Az elmúlt időszak hazai és szlovákiai levéltárakban végzett kutatásai során további három szekvencia-töredék került napvilágra, így a Váradi Szekvencionáléból származó biztosan azonosított darabok száma hétre emelkedett (*1. táblázat*).

SZEKVENCIA	ÜNNEP	KÖNYVTÁRI LELŐHELY, JELZET
<i>Exultent filie Syon</i>	commune unius virginis	Győr, Xántus János Múzeum, Helytörténeti Gyűjtemény, 54.1.4.

Köszönetet mondok Eva Veselovskának, aki megosztotta velem a szlovákiai gyűjteményekben végzett kutatásainak tapasztalatait, és segítségemre volt a pozsonyi és modori töredékek helyszíni tanulmányozásának megszervezésében.

⁷ A Váradi Graduále és Szekvencionále korábban ismert töredékeinek leírását lásd: Szendrei, *A magyar középkor hangjegyes forrásai*, Műhelytanulmányok a Magyar Zenetörténethez 1 (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1981), F 23–26, 71, 83, 84, 88, 109, 233, 296, 365, 457, 490, 566, 567, 609, 610–613, 647, 648, 653, 654; András Vizkelety (Hrsg.), *Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Győr*. Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae III. (Budapest: Balassi Kiadó, 1998), nr. 85, 86, 90. Véleményünk szerint ugyancsak a gradualéból származik az antifonále-töredékek között felsorolt 64. számú fragmentum.

⁸ Breviarium s. 15. Budapest, Egyetemi Könyvtár Cod. Lat. 104; Breviarium Waradiense 1460. Roma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. lat. 8247. Az erdélyi-váradi zsolozsma temporaléjának és sanctoraléjának tételszerűségét közreadja Kovács Andrea, *Corpus Antiphonalium Officii Ecclesiarum Centralis Europae VII/A, B Transylvania – Várad (Temporale, Sanctorale)* (Institute for Musicology of the Hungarian Academy of Sciences and Liszt Ferenc Academy of Music Research Group for Church Music: Budapest, 2010).

⁹ Ugyanakkor azt sem zárhatjuk ki, hogy a szekvencionále a graduále feltételezett második kötetében, annak önálló fejezeteként kapott helyet.

<i>Psallat ecclesia</i>	dedicatio ecclesiae	Győr, Xántus János Múzeum, Helytörténeti Gyűjtemény, 54.1.4.
<i>Lauda Syon Salvatorem</i>	Corpus Christi	Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Ősnyomtatvány-gyűjtemény, Inc. 442
<i>Uterus virgineus</i>	commune BMV	Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, T 300
<i>Decet huius cunctis horis</i>	Visitatio BMV	Sárospatak, Egyházkerületi Nagykönyvtár, RMK II; 1043; R 195
<i>Mittit ad Virginem</i>	commune BMV	Štátny archív Bratislava, pobočka Modra, sign. 5194
<i>Ave virginalis forma</i>	commune BMV	Győr, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Mss A 2, f.318r-v

1. táblázat. A Várad Szekvencionále fennmaradt tételei

Ha végignézzük a szekvenciák e rövid jegyzékét, a rövidség ellenére a darabokat máris két rétegbe rendezhetjük: a templomszentelési, klasszikus notkeriánus *Psallat ecclesia*,¹⁰ az ugyancsak régi stílusú *Exultent filie Sion*¹¹ a szüzek közös miséjéből, valamint a szekvencia-költészet második korszakát képviselő úrnapi *Lauda Sion Salvatorem*¹² az Európa-szerte elterjedt alapkészletbe tartoznak. Elterjedtség szempontjából határesetet képvisel a 14. századi, Mária látogatása-napi *Decet huius cunctis horis* szekvencia, amely ugyan cseh eredetű, szerzője Jan z Jenštejna prágai érsek, a késő középkorban azonban a közép-európai térség csaknem valamennyi központjában ismert volt.¹³

A fennmaradó három szekvencia közül kettő ezzel szemben a középkori Magyarországon ritkán (*Uterus virgineus*), vagy eddigi tudásunk szerint egyáltalán nem fordult elő (*Ave virginalis forma*). Az *Uterus virgineus*-t, amely feltehetőleg francia eredetű szekvencia, de forrásai túlnyomórészt délnémet és cseh misekódexek, Magyarországon csupán az 1480-ban másolt Pozsonyi Missaléból, valamint a gazdag, de heterogén összetételű szekvencionáléjával a többi magyar forrástól elütő Futaki Gradualéból ismerjük.¹⁴ Az *Ave virginalis forma*, amint azt egy közelmúltban megjelent tanulmányban bővebben kifejtettük,¹⁵ a Várad Antifonále utolsó lapján, azaz a 19. sz. végén újrakötött antifonále-torzó végéhez tévedésből odakötött szekvencionále-töredéken maradt fenn, eddigi tudásunk szerint a szekvencia egyetlen magyarországi forrásaként. Az *Ave virginalis forma*, melynek szerzője Jacobus von Muelldorf, a 14. sz. második felében, illetve a 15. században rendkívül népszerű volt a délnémet-osztrák térségben, s cseh területre is beszivárgott.¹⁶ Feltehetőleg innen került a várad szekvencionáléba, tükrözve ezzel a kódex megrendelőjének, a morva származású Filipecz János püspöknek művelődéstörténeti irányultságát.

A vizsgált szekvencionále-torzó 7 darabja közül tehát immár két olyan darabot azonosítottunk, amely idegen a középkori magyar szekvencia-hagyománytól, de legalábbis alapvetően nem jellemző annak összetételére, s egy tágabb közép-európai (délnémet-cseh) kör hatásáról árulkodik. A szlovákiai Modor levéltárában a közelmúltban feltárt egyetlen

¹⁰ *Analecta Hymnica Medii Aevi* (a továbbiakban AH) 53, 247; Rajeczky Benjamin, *Melodiarium Hungariae Medii Aevi* (a továbbiakban MH) I. *Hymni et Sequentiae*. Második, átdolgozott kiadás (Budapest: Editio Musica, 1976), I.30. Rajeczky katalógusa mellett a magyar források szekvenciakészletéről nyújt áttekintést Kovács Andrea, „A középkori magyar sequentionale”, in *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára* (CentrArt Egyesület: Budapest, 2009), 359–367.

¹¹ AH 50, 271; MH I.15.

¹² AH 50, 385; MH II.52.

¹³ AH 48, 391; MH II.35.

¹⁴ AH 54, 248; MH II.18; Kovács, *A középkori magyar sequentionale*, 362.

¹⁵ Czágány Zsuzsa, „A Zalka Antifonále utolsó lapja”, in *Tükröződések. Ünnepi tanulmánykötet Domokos Mária népzene kutató-zene történetész tiszteletére*. Szerk. Szalay Olga. (L'Harmattan – Könyvpont Kiadó: Budapest, 2012), 503–513.

¹⁶ AH 54, 243, 379–382.

szekvencia-töredéknek köszönhetően¹⁷ ezt a kört (váratlanul) egy harmadik adattal is szélesíthetjük: egy olyan szekvenciával, amely az előzőkkel ellentétben egyáltalán nem tartozik a ritkaságok közé, ellenkezőleg, csaknem valamennyi középkori magyar miseforrás állandó eleme.

A *Mittit ad virginem* a középkori szekvenciaköltészet 11–12. század fordulóján kibontakozó, átmenetinek nevezett stíluskorszakában keletkezett francia vagy angol területen, és a latin rítusú Európában mindenütt egy csapásra népszerűvé vált.¹⁸ Tematikus beágyazottsága – dramaturgiai középpontjában az angyali üdvözllet elbeszélése, majd az Úristennek Gábrrielhez, illetve az angyalnak Máriához intézett közvetlen (az *Ave Maria* egyes szavait beleszövő) fölszólítása – a darab két lehetséges liturgikus helyét is kijelöli: a források Annuntiatio BMV ünnepén (március 25-én), illetve az adventi időszakban rögzítik. Számos szekvencionále, illetve prosarium kezdőtételként, *de beata virgine in adventu* megjelöléssel helyezi az éves szekvenciakészlet élére, de hasonlóan jellegzetes előfordulási helye a prosariumok végén, mintegy függelékben megjelenő Mária-szekvenciák rendje. A középkori Magyarországon is a legnépszerűbb szekvenciák közé tartozott: használata mindhárom magyar rítusterületen elterjedt.¹⁹ Magyar fordítását (*Küldé az uristen hűséges szolgálait*, illetve *Bocsátá az Szűzhöz nem minden angyalát*) a protestáns graduálok nagy része is tartalmazza,²⁰ s közvetítésükkel – szerkezetileg valamelyest átalakítva, lerövidítve – a 17. századi énekeskönyvekbe is bekerült.²¹ Ha ilyen népszerű darabról van szó, miért soroljuk a szekvenciát, legalábbis annak a váradi töredéken lejegyzett alakját mégis a ritkaságok közé?

A Bakócz Graduále 1993-ban a Musicalia Danubiana 12. köteteként megjelent kiadásában Szendrei Janka fölhevítve a figyelmet arra, hogy a szekvencia szövege a középkori magyar forrásokban nem egységes: „a *Cuius stabilitas-Sed dator venie* versszakpár ritkábban, de földrajzilag szórta dokumentálható.”²² A váradi *Mittit ad virginem* töredék tüzetes tanulmányozása és a szóban forgó szekvenciának a többi magyarországi forrásával való összevetése után Szendrei Janka helytálló megállapítását egy további megfigyeléssel egészíthetjük ki. A magyar miseforrások egységesnek mutatkoznak abban, hogy a *Mittit ad virginem* szekvencia szövegét – akár tartalmazzák az említett *Cuius stabilitas-Sed dator venie* szakaszt, akár nem – a *Qui nobis tribuat peccati veniam, reatus delet et donet patriam in arce siderum* versszakkal fejezik be. Ettől a gyakorlattól egyetlen forrásunk tér el: az Ulászló Graduále, mely a darabot rendszerint lezáró *in arce siderum* után egy további versszakot iktat be, s a következő általános, fohász-jellegű szöveggel fejezi be a szekvenciát:

*Pro nobis filium
ora sanctissima,
ut post exilium
fruamur gloria,
sanctorum omnium.*

¹⁷ Štátny archív Bratislava pobočka Modra, sign. 5194. Veselovská, *Catalogus*, nr. 60. A modori töredékek túlnyomó része (tizenhárom csonka fölió) a Váradi Antifonáléból származik. Köszönettel tartozom a levéltár vezetőjének, Dr. Juraj Turcsánynak és munkatársainak a töredékek helyszíni kutatásának engedélyezéséért.

¹⁸ AH 54, 191.

¹⁹ MH II.42; Kovács, *A középkori magyar sequeptionale*, 360.

²⁰ Eperjesi, Batthyány, Spáczay, Öreg, Nagydobszai, Bélyei Graduál (utóbbi hibás, értelmezhetetlen dallammal). Vö. Tóth Anikó, *Sequentiák a protestáns graduálokban*. DLA doktori értekezés (Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem: Budapest, 2011).

²¹ Papp Géza, *A XVII. század énekelt dallamai* (Akadémiai Kiadó: Budapest, 1970) = RMDT II, 542, 149/a sz. dallam. Figyelemre méltó Papp Géza megjegyzése, mely szerint „az általánosan elterjedt és kedvelt középkori sequentia korális dallamát a német és cseh énekeskönyvek nemcsak rövid népének-formájában közlik, hanem a teljes AABBC... formájú gregorián dallamot is”.

²² Szendrei Janka (ed.), *Graduale Strigoniense (s. XV/XVI)*. Musicalia Danubiana 12 (MTA Zenetudományi Intézet: Budapest, 1993) I, 79.

1. *fakszimile*. Ulászló Graduale, f. 378

2. *fakszimile*. A Váradi Szekvencionále modori töredéke (sign. 5194 recto)

3. *fakszimile*. A Váradi Szekvencionále modori töredéke (sign. 5194 verso) a „Pro nobis filium” záradékkal

A Váradi Szekvencionále modori töredékével ez az igen ritka, a középkori magyar misehagyományban csaknem ismeretlen bővítmény, zárlati formula egy további forrása került elő (3. *fakszimile*).

Ha összehasonlítjuk az Ulászló Graduale dallamvariánsát a töredéken fennmaradt dallamrészekkel (1. és 2., illetve 1. és 3. *fakszimile*), azt látjuk, hogy a kettő tökéletesen, hangról-hangra egyezik. Ez annál is inkább fontos, mivel a középkori magyar forrásokban a szekvenciadallam kétféle variánsban élt. Bár a variánskülönbségek nem nagyok, mégis következetesen jelentkeznek a dallam meghatározott pontjain, és felbukkanásuk meghatározott forráscsoportokhoz köthető.

<X--5---7\i76\u--5--6--t4--3---,--5\z54\t---3--
-6--5--4--3---4--2--3\r---5---3---3---

Sed ad- mi-ra-bi- lem. Con- si- li- a- ri- um humani ge- ne- ris

<X--7\i7---3--4--5\z5--r3--3---,--5-----4---5--
-6---5---4---5--3--4-----3ne21---2---3----

<---ü\úü--7--8--9\p9--i7--7---,--9-----8---9---
ö---9---8---9--7--8-----u65---6---7-----

1. *kottapélda*. A *Mittit ad virginem* dallamváltozatai.

Ha az összevethetőség kedvéért kiragadjuk azokat a dallamszakaszokat, amelyek a modori töredék rectóján is fennmaradtak (1. *kottapélda*), általánosságban azt mondhatjuk, a központi esztergomi és az Esztergom hatósugara alá tartozó forráskörre (Esztergomi Missale Notatum, Bakócz Graduale, Futaki Graduale, Szántó Graduale, Gyulafehérvári Graduale) az első sor, a peremterületek, elsősorban az erdélyi szász térség forrásaira (Brassói Graduale, Medgyesi Prosarium), valamint az Ulászló Graduáléra a második sor dallamvariánsa a jellemző. A *Mittit ad virginem* váradi (modori) töredékén (1. *kottapélda* 3. sora) ez utóbbi, „periférikus” variáns olvasható azzal a különbséggel, hogy a valamennyi magyar forrásban 6. F tónusú dallam kvintranszpozícióban, azaz *c*-re lejegyezve olvasható.²³

A *Mittit ad virginem* az egyszólamú liturgikus ének új, késő középkori dallamstílusának jegyeit hordozza: a klasszikus gregorián 5-6. tónusának elemeit, ambitusát

²³ [Megállapításaink jól illeszkednek azokhoz a kutatási eredményekhez, melyeket Kiss Gábor fogalmazott meg legújabb, a mise középkori magyar forrásainak és énekkészletének jóval nagyobb kivágatából kiinduló elemzéseiben. Vö. Kiss Gábor, „Késő középkori periférikus miseforrásaink és az esztergomi hagyomány”, in *Zenatudományi Dolgozatok "In memoriam Dobszay László", szerk. Kiss Gábor \(Budapest: MTA Zenatudományi Intézet, 2012\), 49-81; uő, „Az Ulászló-graduale utóélete az újabb kutatások fényében”, Magyar Egyházzene XX \(2012–2013\), 315–322.*](#)

összeolvasztó és kitágító *tonus tritus*, vagy F tónus kanciószerű dūr dallamosságával tűnik ki, melyben kulcsszerephez jutnak a tonális szerkezet pillérhangjai, s melyben az egyes versszakokat jellegzetes, az alaphangot fölülről és alulról körbejáró és megerősítő sztereotip formulák zárják le. Ez a fajta dallamosság Nyugat-Európában a 12–13. századtól kezdve, a közép-európai térségben valamivel később, a 14. században terjedt el, s vált uralkodóvá a liturgikus énekkészlet újonnan formálódó rétegeiben, a mise és a zsolozsma meghatározott műfajaiban: a rímes-verses officiumokban (históriákban), a mise ordináriumaiban, alleluja-tételeiben és a szekvenciáiban.²⁴ Ez a dūr karakterű F tónus – elsősorban gyakorlati, lejegyzéstechnikai okokból – gyakran alakult át C tónussá, vagyis gyakran került sor a tritus-darabok transzpozíciójára. A transzpozíciók alkalmazásának az esetek többségében nem tulajdonítunk túlzott jelentőséget: a klasszikus 5–6. tónusú tételeknél, hacsak nem a rendszeridegen hangok elkerülése a cél, a választás sokszor a notátor pillanatnyi döntésén múlt. A *Mittit ad virginem* esetében azonban más a helyzet: a szélesebb, közép-európai körben elvégzett forrásvizsgálat alapján úgy véljük, a transzpozíció-választásnak identitást kifejező szerepe van, a hagyományos elemek rangjára emelkedik. A középkori magyar források kivétel nélkül F tónusban rögzítik a darabot: így tesz a *Pro nobis* záradékot tartalmazó Ulászló Graduale is (vö. 1. fakszimile). A váradi töredéken ezzel szemben a szekvenciadallam transzponált C tónusú változata jelenik meg (2. és 3. fakszimile), az a változat, amely igen gyakori a szekvencia cseh forrásaiban. Ezt találjuk többek között az 1505-ben készült Franus Kancionáléban,²⁵ a néhány évvel későbbi Mladá Boleslav-i Gradualéban,²⁶ vagy az 1530 körül Jan Táborský szkriptóriumában másolt gradualéban.²⁷ Valamennyi forrás nemcsak a szekvencia c-re írt variánsát, hanem a *Pro nobis*-záradékot is tartalmazza. A forráshelyzetből kiindulva megállapíthatjuk, hogy a *Mittit ad virginem* váradi alakja (a c transzpozícióval és a magyar viszonylatban „periférikus” dallamvariánssal, illetve a *Pro nobis filium* záradékkal) ismét nyilvánvalóan cseh hatásról árulkodik.

Az eredmények kétféle tanulsággal szolgálnak számunkra. Az első közvetlenül a vizsgált énekanyaghoz kapcsolódik s a gregorián énekkészlet műfaji különbözőségéből fakadó viselkedésszerű eltéréseit érinti, a második inkább módszertani jellegű.

A váradi töredék a *Mittit ad virginem* szekvenciának, a középkori magyar prozárumban népszerű darabjának egy idegen, mind szövegi, mind zenei megjelenésében különleges változatát tartotta fenn. A széles körben elvégzett összehasonlító forráskutatás itt is, hasonlóan az előző két szekvenciához, a kódex cseh, illetve cseh közvetítéssel tágabb délnémet rokonságára világít rá. Ez a rokonság, amely az antifonále énekkészletében csupán annak könnyen azonosítható és leválasztható felszíni rétegére nyomta rá a bélyegét (hiszen az officium konzisztens törzskészlete szilárdan ellenállt a változás hullámainak), a szekvencionáléban sokkal inkább érvényre jutott, s feltehetőleg sokkal meghatározóbb jelentőségű volt.

A hajdani kódex apró töredékén elvégzett elemzés ugyanakkor arra hívja föl a figyelmet, hogy a kívülről érkező stílusáramlatok hatása nemcsak a darabválasztásban látványosan megmutatkozó eltérésekben ragadható meg, hanem olykor mélyebb szinten is: a klasszikus alapréteghez tartozó darabok sajátos dallam- és szövegváltozataiban.

²⁴ Vö. Szendrei Janka, „Egy középkor-végi dallamstílus jelentkezése az alleluia-műfajban”, in *Zenetudományi Dolgozatok 2004-2005*, szerk. Sz. Farkas Márta (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2006), 107–146; Kiss Gábor, „Egy késő-középkori műfajfüggetlen dallamstílus Közép-Európában”, in *Zenetudományi Dolgozatok 2008*, szerk. Kiss Gábor (Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2008), 71–92.

²⁵ Hradec Králové, Muzeum Východních Čech, Hr-6, f. 232v.

²⁶ Mladá Boleslav, Okresní muzeum, 21691, f. 400v.

²⁷ Chrudim, Regionální muzeum, 12580, f. 212v. Mindhárom cseh gradualé leírása elérhető, fakszimiléje végiglapozható a www.manuscriptorium.com internetes oldalán.